

Wydarzenia grudniowe 1970 roku poza Wybrzeżem

1. Wstęp

W ramach projektu badawczego „Grudzień '70 poza Wybrzeżem”, prowadzonego przez OBEP we Wrocławiu przeprowadzono kwerendę, która objęła 4856 jednostek z 54 zespołów przechowywanych w siedmiu archiwach, w znacznej mierze nie wykorzystywanych w dotychczasowych badaniach. Większość przebadanych akt stanowi spuścizna lokalnych struktur PZPR, SB i wojska.

Należy zwrócić uwagę na zły stan zachowania akt PZPR z okresu grudzień 1970–marzec 1971. Szczególnie mało pozostało protokołów z zebrań POP i KZ z samego grudnia. Praktycznie zachowały się pojedyncze protokoły z zebrań 12 grudnia. Prawdopodobnie dokumentację tę zniszczono jeszcze w 1971 r. lub też w tym burzliwym okresie zaprzestano protokołowania zebrań.

2. Nastroje społeczne przed grudniem 1970 r.

Cały rok 1970 charakteryzował się stanem nieustannego napięcia społecznego. Kraj kilkakrotnie ogarnęły fale paniki, wywołanej pogłoskami o podwyżce cen. Masowo wykupywano produkty, przede wszystkim artykuły spożywcze. Obawiano się także wymiany pieniędzy. Na przykład w Gliwicach 30 czerwca po pojawieniu się pogłoski o wymianie waluty panika objęła całe miasto, szturmowano sklepy i placówki PKO oraz poczty. Mówiono także o masowych protestach robotniczych, na przykład w Opolu w czasie festiwalu wśród artystów i publiczności rozeszła się wiadomość o wybuchu rewolty robotniczej w Krakowie. Jeszcze przed grudniem powstał anonimowy utwór satyryczny *Jadłospis na 1971 rok*, masowo kolportowany i odpisywany w całym kraju.

Robotnicy z obawą odnosili się do zapowiadanych reform gospodarczych, przede wszystkim wprowadzenia selektywnego rozwoju przemysłu oraz systemu bodźców materialnego zainteresowania. Spodziewano się, że przyniosą one wzrost bezrobocia, zamykanie niektórych zakładów, zwiększenie norm i spadek realnych płac, a więc dalszą obniżkę stopy życiowej¹.

¹ AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/233, Informacja WO KC PZPR, 11 VI 1970; WEiA DUOP Wrocław, L-36, k. 181–199, *Informacja nr 21/70 o przejawach dywersji polityczno-ideologicznej i ekonomicznej oraz niekorzystnych zjawiskach polityczno-ekonomicznych w województwie wrocławskim w okresie od 28 X 1970 do 13 XI 1970 r.*, 15 XI 1970; AWL FII, ZP ŚÓW, 2039/73/7, k. 176, *Informacja o nastrojach wśród stanów osobowych jednostek Śląskiego Okręgu Wojskowego za okres od 11–17 I 1970 r.*, 18 XI 1970; *ibidem*, k. 211, *Informacja o nastrojach wśród stanów osobowych jednostek Śląskiego Okręgu Wojskowego za okres od 30 VIII–5 IX 1970 r.*, 7 IX 1970; *ibidem*, k. 216, *Informacja o nastrojach wśród stanów osobowych jednostek Śląskie-*

Nastroje te powodowały już przed grudniem nasilenie różnych form oporu społecznego. Wybuchalo coraz więcej strajków, pojawiały się liczne ulotki i napisy na murach. Nastrojów społecznych nie zdołał poprawić fakt zawarcia układu z RFN, co w zamierzeniach władz miało zapewnić wzrost poparcia dla PZPR.

3. Reakcje na podwyżkę cen

Pierwsze „pewne” pogłoski o podwyżce, podające jej dokładną datę oraz zbliżony do rzeczywistego poziom wzrostu cen poszczególnych produktów pojawiły się już 11 grudnia. Do przecieków najprawdopodobniej doszło w wojewódzkim aparacie PZPR. Plotki te spowodowały, że najpierw w głównych miastach, a w kolejnych godzinach na prowincji zaczęto masowo wykupywać towary ze sklepów: nie tylko artykuły spożywcze (niekiedy w ogromnych ilościach, nawet tonę cukru), lecz także przemysłowe. 12 grudnia personel sklepów informował, że niektórych towarów, jak telewizorów, nie warto kupować, ponieważ stanieją. W obawie przed wymianą waluty wpłacano gotówkę na książeczki PKO².

W całym kraju 12 grudnia o godzinie 18 odbyły się zebrania POP i KZ w poszczególnych zakładach pracy, na których oficjalnie poinformowano o „regulacji cen”. Zebrania te miały różny przebieg – albo milcząco akceptowano przedstawiony list Biura Politycznego (niekiedy były nawet kłopoty ze znalezieniem chętnego do odczytania listu), albo bardzo burzliwie kontestowano jego treść. Pojawiały się ostre wypowiedzi i pytania. Mówiono, iż „lodówkę kupuje się raz na szereg lat, a odżywiać się trzeba codziennie”, „nic innego tylko kraść, aby żyć”, „dość już tych podwyżek, nie mamy sił pracować, bo przymieramy z głodu”, „teraz chyba będzie trzeba głodzić dzieci, ponieważ i tak do tej pory nie było dużych zarobków, a żywność była bardzo droga, a po podwyżce to już będzie kompletna nędza i bieda dla wszystkich robotników”. Kwestionowano zasadność podwyżki cen na przetwory owocowe, gdyż co roku ogłaszano przecież klęskę urodzaju owoców; pytano, skąd państwo ma pieniądze, by do wszystkiego dopłacać. Zauważano również, że z jednej strony władze podnoszą ceny na ryby, a z drugiej namawiają do ich spożywania. Atakowano nawet obniżkę cen leków. Zauważono bowiem, że przy poprzedniej podwyżce twierdzono, że są one dotowane przez państwo. Pytano, ile kosztuje państwo pomoc dla krajów arabskich i Wietnamu. Już w trakcie zebrań wiele osób rzuciło legitymacje partyjne lub (znacznie częściej) związkowe³.

go Okręgu Wojskowego za okres od 6–12 IX 1970 r., 13 IX 1970; *ibidem*, k. 257, *Informacja o nastrojach wśród stanów osobowych jednostek Śląskiego Okręgu Wojskowego za okres od 29 XI–12 XII 1970 r.*, 14 XII 1970; *ibidem*, k. 279, *Informacja o nastrojach wśród stanów osobowych jednostek Śląskiego Okręgu Wojskowego za okres od 15–28 XI 1970 r.*, 30 X 1970; AWL FII, ZP ŚOW, 2038/73/40, k. 219, Biuletyn nr 2/70, luty 1970; AP Wrocław, KW PZPR, 74/VI/179, k. 21–23, *Informacja o nastrojach i zaopatrzeniu w artykuły pierwszej potrzeby*; *ibidem*, k. 13–20, *Informacja o nastrojach wśród społeczeństwa Dolnego Śląska*.

² AP Kraków, KW PZPR, 51/IV/114, *Ocena przebiegu wydarzeń grudniowych w regionie krakowskim*, styczeń 1971; AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/233, *Informacja WO KC PZPR*, 15 XII 1970; AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/226, *Dalekopis do KC*, 16 XII 1970.

³ WEIA DUOP Kraków, 154/39, *Meldunek specjalny nr 25*, 17 XII 1970; *ibidem*, *Meldunek specjalny nr 27*, 18 XII 1970; AP Kraków, KW PZPR, 51/IV/114, *Ocena przebiegu wydarzeń grudniowych w regionie krakowskim*; CA MSWiA, MSW, 1409/7, *Ocena przebiegu akcji „Jesień 70” na terenie woj. wrocławskiego*, 9 I 1971; CA MSWiA, MSW II, 3851, *Notatka*; CA MSWiA, 154/14, *Informacja dot. aktualnych wydarzeń w kraju*, 13 XII 1970; AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/233, *Informacja WO KC PZPR*, 12 XII 1970; *ibidem*, *Informacja WO KC PZPR*, 13 XII

Należy w tym miejscu podkreślić, że cytowane wypowiedzi padały także z ust członków partii, niekiedy nawet aparatu partyjnego. Pozostała część społeczeństwa reagowała jeszcze większym oburzeniem. Odnotowano na przykład, że w pociągach dowożących pracowników do „Ursusa” zdarzało się, że kobiety płakały, gorzko pytając: „z czego będą żyć, co dadzą dzieciom jeść i w co je ubiorą za 1500 zł – wypada się tylko powiesić”. W Rzeszowskiem mówiono natomiast, że „nie pozostaje nam nic innego, jak dokonywać kradzieży, bo inaczej nie będzie można żyć”, „pies milicyjny jest lepiej żywiony, niż będzie żywiony robotnik” [wypowiedź byłego milicjanta], „obecna sytuacja doprowadzi do tego, że ludzie nie będą mogli żyć, będą zapadać na gruźlicę”. We Wrocławiu pod słuchano między innymi następujące wypowiedzi: „Niech za szlag trafi, 25 lat po wojnie zamiast być lepiej, jest gorzej”, „panie, ja bym ich za tę podwyżkę powystrzelał, a przynajmniej 30 tych najważniejszych w Warszawie”⁴.

Atakowano miejsca związane z partią. W Dankowicach w województwie krakowskim oblano farbą pomnik ku czci KPP, w Świdnicy dwóch członków partii wybiło szyby w siedzibie Komitetu Powiatowego⁵.

1970; *ibidem*, Informacja WO KC PZPR, 14 XII 1970; AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/226, Dalekopis do KC, 15 XII 1970; AP Opole, KW PZPR, 40/V/179, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 11 I 1971; WEiA DUOP Wrocław, L-32, k. 59–60, Szyfrogram nr 1884, 14 XII 1970; *ibidem*, k. 43, *Meldunek specjalny dot. akcji „Jesień – 70” (13 XII, godz. 16.00)*; *ibidem*, k. 55–56, Notatka służbowa, 14 XII 1970; *ibidem*, k. 66, *Meldunek nr 5*, 15 XII 1970; *ibidem*, k. 88, Notatka służbowa, 14 XII 1970; AP Wrocław, KP PZPR Bolesławiec, 80/IV/42, bp, *Protokół nr 4/71 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Bolesławcu 2 II 1971 r.*; AP Wrocław, KW PZPR, 74/V/71, k. 1–4, List Biura Politycznego KC PZPR do podstawowych organizacji partyjnych, 12 XII 1970; *ibidem*, k. 26–27, Referat W. Piłatowskiego, styczeń 1971; AP Wrocław, KP PZPR Złotoryja, 106/XIV/4, *Protokół z zebrania POP w Złotoryjskich Kamieniotomach Drogowych*, 12 XII 1970; AP Wrocław, KP PZPR Świdnica, 97/XIII/92, bp, *Protokół z zebrania POP*, 12 XII 1970; AP Wrocław, KP PZPR Lwówek Śl., 91/XIV/9, bp, *Protokół z zebrania ogólnego POP przy Kopalni Andrytu „Nowy Łąd” w Niwicach*, 12 XII 1970; AP Wrocław, KP PZPR Oława, 95/XIII/19, bp, *Protokół zebrania POP przy Wydziale Wagonowym ZNTK w Oławie*, 12 XII 1970; AP Wrocław, KP PZPR Nowa Ruda, 93/XIII/3, bp, *Protokół zebrania POP kopalni „Stupiec”*, 12 XII 1970; AP Wrocław, KP PZPR Zgorzelec, 105/XIV/28, bp, *Protokół zebrania POP przy PPRN w Zgorzelcu*, 12 XII 1970; AP Wrocław, KP PZPR Syców, 99/XIV/6, bp, *Protokół zebrania POP przy POM Syców*, 12 XII 1970; AP Wrocław, KP Trzebnica, 100/XIV/9, bp, *Protokół zebrania POP przy POM Trzebnica*, 12 XII 1970; AP Wrocław, KP PZPR Wałbrzych, 101/XIII/102, bp, *Protokół zebrania POP przy DZNPW w Wałbrzychu*, 13 XII 1970; AP Wrocław, KP PZPR Wałbrzych, 101/XIII/170, bp, *Protokół nadzwyczajnego zebrania POP MPK Wałbrzych*, 12 XII 1970; AP Wrocław, KD PZPR Wrocław-Śródmieście, 108/XIV/33, bp, *Protokół nadzwyczajnego zebrania POP Zakładów Fajansu we Wrocławiu*.

⁴ CA MSWiA, MSW II, 3851, Notatka, 12 XII 1970; AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/226, Dalekopis do KC, 14 XII 1970; WEiA DUOP Wrocław, L-32, k. 59–60, Szyfrogram nr 1884, 14 XII 1970; *ibidem*, k. 68, *Meldunek specjalny dot. akcji „Jesień – 70” (14 XII, godz. 16.00)*; *ibidem*, k. 23, *Meldunek nr 1*, 12 XII 1970; *ibidem*, k. 35, *Meldunek Jesień 70, na podstawie danych na dzień 13 XII 1970 r.*; *ibidem*, k. 39, *Meldunek nr 4*, 13 XII 1970; *ibidem*, k. 45, Notatka służbowa, 13 XII 1970; *ibidem*, k. 61, *Informacja z pracy Wydziału II w dniu 14 XII 70 r. od godz. 14.00–22.00 w związku z akcją „Jesień – 70”*; *ibidem*, k. 66, *Meldunek nr 5*, 14 XII 1970.

⁵ CA MSWiA, MSW II, 154/14, *Informacja dot. aktualnych wydarzeń w kraju*, 16 XII 1970; AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/233, *Informacja WO KC PZPR*, 16 XII 1970; WEiA DUOP Wrocław, L-32, k. 117, *Meldunek specjalny dot. akcji „Jesień – 70” (16 XII, godz. 9.30)*; *ibidem*, k. 91, Szyfrogram nr 19/2, 15 XII 1970; *ibidem*, k. 98, *Meldunek specjalny dot. akcji „Jesień – 70” (15 XII, godz. 17.45)*; *ibidem*, k. 99, *Meldunek specjalny dot. akcji „Jesień – 70” (15 XII, godz. 20.00)*; *ibidem*, k. 108, Szyfrogram nr 1923 z KP MO Świdnica, 16 XII 1970.

Już w nocy z 12 na 13 grudnia pojawiły się pierwsze ulotki i napisy na murach. W ulotkach wzywano do protestów: „Strajk! Zmiana cen to kolejna zbrodnia”, „Dość oszustwa – walczymy. Chcemy chleba nie kul. Jasło walcz”, „Precz z Gomułką, bracia robotnicy nie dajmy się gnębić podwyżką”. Spora część miała charakter antykomunistyczny i/lub antysowiecki, czytamy w nich między innymi „Precz z partią”, „Rosjanie do domu”, „ZSRR więzienie narodu”, „Precz z komunizmem, Gomułka do Moskwy”, „Władzo ludowa, robotnik zarabia połowę na skromne wyżywienie małej rodziny, drugą połowę dorabia albo musi ukraść. Precz z taką gospodarką, z takim komunizmem. Głos robotniczy”, „Chcemy żyć, a nie wegetować”, „Obywatele, nie dajcie się oszukiwać przez rząd. Nasze dzieci potrzebują chleba. Obietnice o stworzeniu idealnego państwa, w którym władze obejmą robotnicy, okażą się kłamstwem. Chodźcie z nami”.

Ulotki niejednokrotnie sygnowane były przez organizacje typu: Konfederacja Narodu, Front Wyzwolenia Polski, Jedność Chrześcijańsko-Socjalistyczna, Komitet Samoobrony Robotników Polskich, Komitet Grudniowej Rewolucji Socjalistycznej w Polsce. Zapewne znaczna część z tych grup nie istniała, ale powołując się na nie, autorzy dodawali powagi swoim ulotkom. Istnieją jednak pozszlaki wskazujące na to, że w grudniu powstawały organizacje konspiracyjne. Ulotki rozrzucano na ulicach miast, w zakładach pracy lub rozsyłano pocztą. Co ciekawe, wiele z nich podrzucano aktywistom partyjnym lub w komisariatach MO. Wezwania malowano też na murach: „Nie chcemy podwyżki cen”, „Precz z komuną”, „Precz z kliką Gomułki”, „Komunizm to zguba”, „PZPR zdrada klasy robotniczej”, „PZPR wrogiem narodu”⁶. Ulotki i napisy poddawano specjalistycznym analizom grafologicznym i innym, w wielu przypadkach udało się ustalić i aresztować sprawców ich powstania.

Można oszacować, że w tym okresie w całym kraju (poza Wybrzeżem) pojawiło się co najmniej kilkanaście tysięcy ulotek rękopiśmiennych, rzadziej pisanych na maszynie lub powielanych, na przykład techniką fotograficzną. Tysiące napisów wykonywano kredą, farbą, tuszem, smołą na budynkach, chodnikach, parkanach, słupach ogłoszeniowych itp. Antykomunistyczne napisy pojawiały się także na banknotach⁷.

W grudniu 1970 r. ożywiła się działalność mijalowskiej Komunistycznej Partii Polski. Odnotowano pojawianie się ulotek „Wstawaj Stalinie, bo Polska ginie – towarzysze do broni”, kolportowano pismo „Czerwony Sztandar”. Struktu-

⁶ WEiA DUOP Kraków, 154/39, Meldunek specjalny nr 25, 17 XII 1970; *ibidem*, Meldunek specjalny nr 32, 20 XII 1970; *ibidem*, Meldunek specjalny nr 33, 20 XII 1970; CA MSWiA, MSW, 1409/7, *Ocena przebiegu akcji „Jesień – 70” na terenie woj. wrocławskiego*, 9 I 1971; AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/226, Dalekopis do KC, 14 XII 1970; AP Opole, KW PZPR, 40/V/179, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 16 I 1971; *ibidem*, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 18 II 1971; WEiA DUOP Wrocław, L-32, k. 70, *Meldunek dot. akcji „Jesień – 1970”*, 14 XII 1970; *ibidem*, k. 37, *Informacja dotycząca: sprawy „Jesień – 70”*, 13 XII 1970; *ibidem*, k. 41, *Meldunek specjalny dot. akcji „Jesień – 70” (13 XII, godz. 6.00)*; *ibidem*, k. 42, *Meldunek specjalny dot. akcji „Jesień – 70” (13 XII, godz. 12.00)*; *ibidem*, bp, *Zestawienie wypadków propagandy pisanej w m. Wrocławiu w czasie akcji „Jesień – 70”*, styczeń 1971.

⁷ CA MSWiA, MSW II, 154/14, *Informacja dot. aktualnych wydarzeń w kraju*, 14 XII 1970; *ibidem*, *Informacja dot. aktualnych wydarzeń w kraju*, 16 XII 1970; WEiA DUOP Wrocław, L-32, bp, *Zestawienie wypadków propagandy pisanej w m. Wrocławiu w czasie akcji „Jesień – 70”*, styczeń 1971.

ry KPP wydały także kilka odezw, wzywających do strajków i rewolucji, rozsyłanych pocztą⁸.

Już w dniach 13–14 grudnia po całym kraju rozeszły się pogłoski o wybuchu strajków i demonstracji robotników, na przykład w Poznaniu, Warszawie czy Katowicach, w każdym regionie mówiono też o protestach w głównych zakładach pracy. I tak we Wrocławiu krążyła plotka o strajku w Pafawagu. W Zakładach im. Strzelczyka w Łodzi mówiono o strajku w Zakładach im. Marchlewskiego, u „Marchlewskiego” zaś opowiadano o proteście u „Strzelczyka”. W Warszawie mówiono o zatrzymaniu pracy w „Ursusie” i FSO. W anonimowych telefonach wzywano do strajków i informowano o rzekomych protestach w całym kraju, z niektórych zakładów pracy wysyłano również tego typu telexy. Najczęściej powtarzano informację o podwyższeniu płac funkcjonariuszom MO, SB i w wojsku, co spowodowało ogromne oburzenie. Warto zauważyć, że już 15 grudnia pojawiły się pogłoski o tym, iż Edward Gierek sprzeciwił się wprowadzeniu podwyżek, a nawet na znak protestu podał się do dymisji. Na podstawie dostępnych źródeł trudno powiedzieć, czy te plotki były efektem prowokacji władz⁹.

Podstawową odpowiedzią robotników na ogłoszenie podwyżek były strajki. W grudniu 1970 r. poza Wybrzeżem odnotowano 33 strajki, w których uczestniczyło około 12 500 osób. Wystąpienia te miały burzliwy przebieg, pytano o przyczyny podwyżki cen i planowanych redukcji zatrudnienia, podawano w wątpliwość sens istnienia związków zawodowych, pojawiały się okrzyki: „Prasa kłamie”, „Niech nas nie okłamują” itp. W czasie zebrań z przedstawicielami władz żądano między innymi ukarania winnych użycia broni, odpowiedzialnych za złą sytuację gospodarczą. Protestujący robotnicy w Nysie oświadczyli, że „na ulicę nie wyjdziemy, ale jeśli kierownictwo i rząd nie podejmie odpowiednich decyzji, to będzie miał z nami poważne kłopoty”. Strajki skoncentrowały się praktycznie w trzech miastach: Białymstoku (8), Warszawie i Wrocławiu (po 9). Jak się wydaje, gdyby nie działania prewencyjne aparatu bezpieczeństwa, to właśnie w tych ośrodkach mogłoby dojść do masowych protestów. W protestach prym wiodły duże zakłady z branży elektromechanicznej¹⁰.

⁸ WEiA DUOP Kraków, 154/39, Meldunek specjalny nr 30, 19 XII 1970; AP Opole, KW PZPR, 40/V/179, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 4 I 1971; *ibidem*, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 8 I 1971; *ibidem*, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 19 I 1971; *ibidem*, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 21 I 1971; *ibidem*, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 22 II 1971; *ibidem*, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 5 III 1971.

⁹ CA MSWiA, MSW, 1409/7, *Ocena przebiegu akcji „Jesień – 70” na terenie woj. wrocławskiego*, 9 I 1971; CA MSWiA, MSW II, 3851, Notatka; CA MSWiA, MSW II, 3851, Notatka; CA MSWiA, 154/14, *Informacja dot. aktualnych wydarzeń w kraju*, 16 XII 1970; AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/233, *Informacja WO KC PZPR*, 15 XII 1970; *ibidem*, *Informacja WO KC PZPR*, 16 XII 1970; WEiA DUOP Wrocław, L-32, k. 34, Telefonogram KD MO Krzyki, 13 XII 1970; *ibidem*, k. 65, *Meldunek z dnia 14 XII 1970 r., godz. 14-ta*; *ibidem*, k. 32, Notatka służbowa, 14 XII 1970; *ibidem*, k. 39, Meldunek nr 4, 14 XII 1970; *ibidem*, k. 54, Notatka służbowa, 14 XII 1970; *ibidem*, k. 61, *Informacja z pracy Wydziału II w dniu 14 XII 70 r. od godz. 14.00–22.00 w związku z akcją „Jesień – 70”*; *ibidem*, k. 81, Notatka służbowa, 15 XII 1970; *ibidem*, k. 97, *Meldunek specjalny dot. akcji „Jesień – 70” (15 XII, godz. 15.30)*; *ibidem*, k. 43, *Meldunek specjalny dot. akcji „Jesień – 70” (15 XII, godz. 17.45)*; *ibidem*, k. 99, *Meldunek specjalny dot. akcji „Jesień – 70” (15 XII, godz. 20.00)*.

¹⁰ Obliczeń dokonano na podstawie całego dostępnego materiału źródłowego.

Także w zakładach, w których nie przerwano pracy, wysuwano liczne postulaty. W Domu Słowa Polskiego w Warszawie 18 grudnia robotnicy utworzyli komitet, który opracował listę piętnastu żądań, między innymi dotyczących podwyżki cen, wydarzeń w Gdańsku, sytuacji gospodarczej itp. W wielu zakładach w razie niespełnienia żądań grożono strajkiem. Wiele protestów nie doszło do skutku ze względu na przeciwdziałanie aparatu bezpieczeństwa i aktywu partyjnego¹¹.

Oburzenie wyrażano też w anonimowych listach i telefonach kierowanych do różnych instancji władz partyjnych i administracji państwowej. W części z nich autorzy stawiali dramatyczne pytania, jak wyżyć za 2–3 złote na osobę, proszono o zabranie dzieci do domów dziecka, a nawet zapowiadano samobójstwa z rozpaczy. Większość jednak zawierała wyzwiska, niejednokrotnie bardzo wulgarne, kierowane pod adresem partii, rządu i poszczególnych reprezentantów władz¹².

Na podwyżkę reagowano także humorem i ironią. Popularne były rymowanki typu: „Wróć Hitlerze, bo Gomułka ostatniego kotleta bierze”, „Władziu, ty łysa pało, dlaczego mięso zdrożało, jak nie stanieje, to złysieje”, „Za Stalina strzelanina, za Lenina dyscyplina, za Gomułki puste półki”, „Podwyżka doprowadziła do tego, że robotnicy muszą jeść pokrzywy i osty, ale w zimie one nie rosną – należy poczekać do wiosny”, „Robotnik bez mięsa, robotnik bez chleba, wystarczy podwyżka i pójdzie do nieba”. Mówiono, że nie zdrożały jedynie dwa gatunki mięsa: łeb Gomułki i podgardle Cyrankiewicza, a „po 15 każdego miesiąca trzeba będzie zamykać się w lodówce”. W jednej z ulotek tak wyjaśniano strukturę regulacji cen: „Odpowiadam, dlaczego zostało podrożone jedzenie, a nie artykuły, co się nie nadają do jedzenia. Trzeba wziąć dzieci i przed pójściem do szkoły zamiast śniadania kazać im oglądać telewizor lub lodówkę”. W całym kraju krążyła wspomniana już ulotka satyryczna *Jadłospis na rok 1971*. W jednym z domów akademickich studenci 17 grudnia wywiesili kawałek kielbasy z podpisem: „znamy się tylko z widzenia”¹³.

4. Echa wydarzeń na Wybrzeżu

Informacje o demonstracjach w Gdańsku dotarły w głąb kraju dopiero 15 grudnia w godzinach popołudniowych. Ze względu na to, że oficjalne środki przekazu oraz Radio Wolna Europa (RWE) milczały na ten temat, wiadomości przekazywały osoby przyjeżdżające z Wybrzeża (przeważnie kierowcy, studenci, turyści), które wkrótce objęto ścisłą inwigilacją. Pogłoski rozprzestrzeniły się

¹¹ AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/233, Informacja WO KC PZPR, 15 XII 1970; *ibidem*, Informacja WO KC PZPR, 17 XII 1970; *ibidem*, Informacja WO KC PZPR, 20 XII 1970.

¹² AP Opole, KW PZPR, 40/V/179, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 4 I 1971; AAN, KC PZPR, 237/VII-157, k. 32–33, *Informacja o listach związanych z podwyżką cen na artykuły żywnościowe, wypadkami na Wybrzeżu i przemówieniem telewizyjnym I Sekretarza KC PZPR Tow. Edwarda Gierka po VII Plenum*.

¹³ WEiA DUOP Kraków, 154/39, Meldunek specjalny nr 27, 18 XII 1970; CA MSWiA, 154/14, *Informacja dot. aktualnych wydarzeń w kraju*, 13 XII 1970; AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/226, Dalekopis do KC, 19 XII 1970; WEiA DUOP Wrocław, L-32, k. 109, Meldunek nr 16, 16 XII 1970; *ibidem*, k. 117, *Meldunek specjalny dot. akcji „Jesień – 70” (16 XII, godz. 9.30)*; *ibidem*, k. 124, *Notatka służbowa ze spotkania z b. TW ps. „Bułgar” dnia 17 XII 1970 r.*; *ibidem*, k. 129, *Notatka służbowa*, 17 XII 1970; *ibidem*, k. 151, *Meldunek specjalny dot. akcji „Jesień – 70” (17 XII, godz. 17.45)*; *ibidem*, k. 152, *Notatki informacyjne z wydarzeń w dniu 18 XII 70 r.*; *ibidem*, k. 193, *Informacja z pracy Wydziału II w dniu 19 bm. od godz. 12.00–16.00 w związku z akcją „Jesień – 1970”*; AWL FII, ZP SÓW, 2038/73/13, k. 185, *Informacja o nastrojach wśród stanów osobowych 66 paplot*, 20 XII 1970.

błyskawicznie, w ciągu kilku godzin po większych miastach, a następnie regionach. Do Krakowa przybyli emisariusze z Gdańska, nawołujący do strajków solidarnościowych, a w Zgorzelcu stawili się wysłannicy robotników Szczecina¹⁴. 16 grudnia RWE rozpoczęło relacjonować wydarzenia. Audycji tych słuchano w całym kraju (niekiedy zbiorowo)¹⁵.

Napływające wieści o masakrach na Wybrzeżu spowodowały ogromne oburzenie. Pojawiały się liczne ulotki i napisy na murach nawiązujące do tych wydarzeń. W ulotkach czytamy: „Precz z czerwonymi katami Gdańska”, „Śmierć mordercom robotników w Gdańsku”, „Precz z rządem ucisku. Niech żyją elementy w Gdańsku”, „Mordercy w rządzie”, „Wolność nie zna ceny – mordercy są w ORMO, UB i MO”, „Mordercy precz”, „Niech żyje rok 1956”, „Dziewczęta!!! Jako przyszłe matki nie pozwólmy na to, aby w okresie pokoju ginęły pod gasienicami czołgów matki z dziećmi! Aby puszczano psy na ludzi, którzy walczą o swoje prawa. Niech żyje prawdziwa wolność!”, „Patrioci powstańmy, bo na Pomorzu rzeź”, „Niech żyje antykomunistyczne Wybrzeże!”¹⁶. Napisy natomiast głosiły: „MO równa się SS”, „Gomułka mordercą dzieci gdańskich – na rentę”, „Precz z rządem. Polacy do broni. Solidaryzujemy się z Gdańskiem”¹⁷.

Wydarzenia na Wybrzeżu komentowano na ulicach miast, w środkach komunikacji zbiorowej, w szkołach i zakładach pracy. Jeszcze przez wiele tygodni podawano liczbę ofiar starć lub opisywano ich przebieg. Mówiono na przykład, że wydarzenia w Gdańsku spowodowało zastrzelenie przez oficera MO robotnika przemawiającego na wiecu. Ludność była oburzona kilkudniowym milczeniem środków masowego przekazu. W listach do redakcji pisano z ironią: „A może jeszcze redakcja nie wie, co działo się przez dwa dni w Trójmieście naszego Wybrzeża? Jeżeli tak, to należy wsłuchać się w głos obywateli naszego miasta, nawet dzieci szkół podstawowych, bo te bardzo dużo wiedzą i między sobą rozprawiają”¹⁸.

Protestujący robotnicy podczas strajków wyrażali solidarność z demonstrującymi stoczniovcami. W WSK we Wrocławiu już 17 grudnia pytano: „Dlaczego do manifestujących mas robotniczych w Gdańsku użyto broni palnej jak w Polsce sanacyjnej? W związku z tym żądamy ukarania winnych za użycie broni z podaniem ich do publicznej wiadomości przez środki masowego przekazu”, „Domagamy się zwolnienia zatrzymanych w zajęciach gdańskich”, „Potępiamy brutalne stłumienie pracowników Trójmiasta i żądamy ukarania winnych”.

¹⁴ AP Kraków, KW PZPR, 51/IV/114, *Ocena przebiegu wydarzeń grudniowych w regionie krakowskim*, styczeń 1971; AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/233, Informacja WO KC PZPR, 15 XII 1970; *ibidem*, Informacja WO KC PZPR, 17 XII 1970; WEiA DUOP Wrocław, L-32, k. 98, *Meldunek specjalny dot. akcji „Jesień – 70” (15 XII, godz. 17.45)*; *ibidem*, k. 198, *Informacja z pracy Wydziału II w dniu 19 bm. od godz. 16.00–18.00 w związku z akcją „Jesień – 1970”*; *ibidem*, k. 120, *Meldunek specjalny dot. akcji „Jesień – 70” (16 XII, godz. 24.00)*; AP Wrocław, KP Kamienna Góra, 86/I/9, k. 11, *Protokół XVIII konferencji sprawozdawczo-wyborczej KP PZPR w Kamiennej Górze*, 21 XII 1970.

¹⁵ CA MSWiA, MSW II, 3851, Notatka.

¹⁶ WEiA DUOP Kraków, 154/39, *Meldunek specjalny nr 25*, 17 XII 1970; AP Opole, KW PZPR, 40/V/179, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 5 I 1971.

¹⁷ WEiA DUOP Kraków, 154/39, *Meldunek specjalny nr 34*, 21 XII 1970.

¹⁸ AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/226, *Dalekopis do KC*, 19 XII 1970.

Wydarzenia na Wybrzeżu spowodowały, że nasilił się proces oddawania legitymacji partyjnych, czemu towarzyszyły czasem „wrogie wypowiedzi”. Jeden z wałbrzyskich górników oświadczył, że „on do takiej partii, co każeła strzelać do klasy robotniczej, należeć nie chce”. Odnotowano też nieliczne przypadki solidaryzowania się z robotnikami Wybrzeża w wojsku: w 15 pWOW jeden z kaprali oświadczył, że „podobne rozruchy jak na Wybrzeżu powinny wybuchać i w innych rejonach kraju”.

W całym kraju zdarzały się ponadto ataki na żołnierzy WP i niekiedy milicjantów. I tak w Brzegu 19 grudnia obrzucono kamieniami grupę żołnierzy, liczne były wypadki pojedynczych pobić, opluwania, znieważania. Pojawienie się żołnierzy kwitowano słowami: „oto ten, co robił porządek w Gdańsku”. Padały okrzyki: „pachołki Moskwy do Moskwy”, „mordercy gdańszczan”, „Wy, żołnierze Hitlera”, zdarzały się wypadki odmowy sprzedaży towarów wojskowym, w kilku garnizonach domy oficerów obrzucono kamieniami. Niektórzy z żołnierzy nie wytrzymywali presji. W Szczecinie 20 grudnia żołnierz służby zasadniczej, pracujący uprzednio w stoczni, po wizycie rodziców, którzy poinformowali go o liczbie ofiar pacyfikacji, popełnił samobójstwo¹⁹.

W wielu miastach podjęto próby organizacji wieców i demonstracji protestacyjnych. Służbie Bezpieczeństwa udało się znacznej części z nich zapobiec: aresztowano przewencyjnie ich organizatorów lub koncentrowano duże siły porządkowe w strategicznych miejscach. Na przykład na Dolnym Śląsku SB uniemożliwiła manifestacje w sześciu miastach²⁰.

Do wystąpień poza Wybrzeżem doszło w Krakowie, Białymstoku, Bydgoszczy, Wałbrzychu, Chorzowie, Olsztynie i Wrocławiu. Największe, kilkudniowe protesty odbyły się w Krakowie. Już 16 grudnia w akademikach pojawiły się plakaty wzywające do udziału w wiecu, wieczorem licząca 100 osób grupa młodzieży wznosiła w rejonie rynku okrzyki: „Niech żyje Gdańsk”, „Pomścimy Gdańsk”, „Przyłączcie się do nas”. Demonstrację zakończono, kiedy przybyły oddziały ZOMO. Siedemnastego grudnia na rynku zebrało się od 600 do ponad 3 tys. osób (w źródłach pojawiają się różne liczby), które wznosiły antykomunistyczne okrzyki, śpiewano *Miedzynarodówkę*. Podczas wielogodzinnej manifestacji usiłowano wznosić barykady. Demonstrację rozproszyły duże siły ZOMO, ROMO i WP. Zatrzymano 102 osoby. Następnego dnia mimo zablokowania centrum miasta przez siły porządkowe doszło do kolejnej manifestacji, którą rozprasała między innymi „milicja robotnicza”. Sytuacja ta powtórzyła się 19 grudnia. Niektórzy z zatrzymanych mieli przy sobie butelki z benzyną lub petardy domowej roboty. Aby pozbyć się studentów z miasta, ogłoszono wcześniejsze ferie, a gdy to nie pomogło, w akademikach odcięto prąd i ogrzewanie. Ponad 100 osób postawiono przed sądami i kolegiami do spraw wykroczeń. W Białymstoku 18 i 19 grudnia podczas manifestacji oddano strzały w powietrze. W Wałbrzychu 18 grudnia dwukrotnie doszło

¹⁹ AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/233, Informacja WO KC PZPR, 20 XII 1970; WEiA DUOP Wrocław, L-32, k. 22, Meldunek nr 17, 20 XII 1970; *ibidem*, k. 227, Meldunek nr 36, 20 XII 1970.

²⁰ CA MSWiA, MSW, 1409/7, *Ocena przebiegu akcji „Jesień 70” na terenie woj. wrocławskiego*, 9 I 1971; WEiA DUOP Wrocław, L-32, k. 185, Notatka służbowa, 19 XII 1970; *ibidem*, k. 207, *Meldunek specjalny dot. akcji „Jesień – 70” (19 XII, godz. 16.30)*; AP Wrocław, KP PZPR Bolesławiec, 80/IV/41, bp, *Protokół nr 28/70 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Bolesławcu*, 19 XII 1970.

do starć młodzieży uzbrojonej w kije i kamienie z jednostkami ZOMO. W Olsztynie na dworcu PKP 18 grudnia pasażerowie jednego z pociągów wznosili antykomunistyczne okrzyki, na następnej stacji aresztowano 20 osób. Wieczorem 19 grudnia w Bydgoszczy grupy młodzieży wznosiły antykomunistyczne hasła. Podobne drobne demonstracje odbyły się 17 i 18 grudnia we Wrocławiu²¹.

W świetle aktualnego stanu badań należy uznać za nieprawdziwy mit głoszący, że studenci nie poparli protestu robotniczego. SB zarejestrowało bowiem liczne deklaracje solidarności, pojawiające się na uczelniach ulotki i napisy, a przede wszystkim masowy udział młodzieży studenckiej i szkolnej w demonstracjach ulicznych. W Krakowie to właśnie studenci wzywali robotników do strajków solidarnościowych, jedna z ulotek głosiła: „Robotnicy! My studenci wzywamy was do poparcia robotników Gdańska w ich słusznej walce. Musimy okazać twardą i zdecydowaną postawę wobec rządu w sprawach najistotniejszych dla narodu polskiego. Ostatnie posunięcia rządu skierowane są przeciw wam. Nie bądźcie bierni. Okażcie swój protest. Jesteśmy z wami – studenci!”. Nieformalne kontakty studentów z różnych ośrodków były jedną z głównych dróg rozprzestrzeniania się wiadomości o sytuacji w poszczególnych regionach. Znane są również przypadki uchwalania przez studentów odezwo solidarnościowych z robotnikami²².

Już w grudniu 1970 r. w wielu zakładach pracy rozpoczęto akcję zbierania składek na rzecz ofiar masakr na Wybrzeżu. Akcję tę kontynuowano w kolejnych miesiącach. W łódzkiej „Wifamie” 17 grudnia grupa robotników uczciła pamięć stoczniowców gdańskich pięcioma minutami ciszy²³.

W drugiej połowie grudnia 1970 r. władze odnotowały nasilenie takich zjawisk, jak fałszywe alarmy o podłożonych bombach, o demonstracjach i strajkach, sabotaże, a także włamania do magazynów z bronią i materiałami wybuchowymi, rozbrojenia funkcjonariuszy MO. Kontrwywiad Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej donosił, że częściej próbowano w tym czasie kupić broń od żołnierzy stacjonujących w Polsce²⁴.

²¹ WEiA DUOP Kraków, 154/39, Meldunek specjalny nr 26, 18 XII 1970; *ibidem*, Meldunek specjalny nr 29, 19 XII 1970; *ibidem*, Meldunek specjalny nr 31, 19 XII 1970; AP Kraków, KW PZPR, 51/IV/114, *Ocena przebiegu wydarzeń grudniowych w regionie krakowskim*, styczeń 1971; CA MSWiA, MSW II, 1409/7, *Analiza i wnioski z akcji „Jesień – 70”*, 11 I 1971; CA MSWiA, MSW, 1409/7, *Ocena przebiegu akcji „Jesień – 70” na terenie woj. wrocławskiego*, 9 I 1971; Konferencja gen. Pietrzaka z komendantami wojewódzkimi, 17 XII 1970, kserokopia w posiadaniu autorów; CA MSWiA, MSW II, 154/14, *Informacja dot. aktualnych wydarzeń w kraju*, 17 XII 1970; *ibidem*, *Informacja dot. aktualnych wydarzeń w kraju*, 18 XII 1970; *ibidem*, *Informacja dot. aktualnych wydarzeń w kraju*, 20 XII 1970; AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/233, *Informacja WO KC PZPR*, 16 XII 1970; *ibidem*, *Informacja WO KC PZPR*, 19 XII 1970; *ibidem*, *Informacja WO KC PZPR*, 20 XII 1970; AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/223, *Informacja BP wygłoszona przez S. Kociołka na VII Plenum KC w dn. 20 XII 1970*; WEiA DUOP Wrocław, L-32, k. 140, Meldunek.

²² WEiA DUOP Kraków, 154/39, Meldunek specjalny nr 30, 19 XII 1970; CA MSWiA, MSW II, 3851, *Notatka*; AP Opole, KW PZPR, 40/V/179, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 20 I 1971.

²³ AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/233, *Informacja WO KC PZPR*, 17 XII 1970; AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/227, *Dalekopis do KC*, 8 II 1971.

²⁴ WEiA DUOP Wrocław, L-32, k. 190, Meldunek nr 33, 17 XII 1970.

5. Działania władz

Przed grudniem i w trakcie wydarzeń Grudnia 1970 można zaobserwować działania trzech ośrodków władzy: służb podległych MSW, wojska i PZPR.

Istnieją relacje wskazujące, że już wczesną jesienią 1970 r. rozpoczęto intensywne przygotowywanie ZOMO do rozpraszania tłumu. Jeden ze świadków przesłuchiwany przez gdańską prokuraturę, który w 1970 r. odbywał zasadniczą służbę wojskową, wspominał, że wraz z kolegami został na poligonie przebrany za robotnika, po czym „dostaliśmy nawet woreczki z trocinami zamiast kamieni i mieliśmy odgrywać rolę tłumu podczas demonstracji w mieście. Rozpędzić nas miała milicja z tarczami, pałkami i w hełmach”. Inny świadek podaje, że pozoranci mieli za zadanie wznosić okrzyki „chleba i pracy”²⁵. Można jednak postawić pytanie, do jakiego stopnia były to tylko rutynowe ćwiczenia, a jak dalece przygotowanie do tłumienia ewentualnych protestów związanych z regulacją cen. Minister spraw wewnętrznych 9 grudnia 1970 r. wydał ścisłe zarządzenia nr 00110/70 oraz, już jako kierownik Sztabu MSW, nr 001/70. Zawierały one wytyczne do przeprowadzenia akcji o kryptonimie „Jesień 70”. Zarządzenia te zostały przekazane komendantom wojewódzkim MO i ich zastępcom do spraw Służby Bezpieczeństwa na naradzie 10 grudnia o godz. 13²⁶. Na podstawie tych zarządzeń w poszczególnych województwach do 11 grudnia:

- powołano Wojewódzkie Sztaby Kryzysowe wraz z poszczególnymi działami
- opracowano wytyczne dla jednostek terenowych
- zorganizowano narady z komendantami powiatowymi MO i ich zastępcami do spraw SB
- wprowadzono stan pełnej gotowości dla ORMO.

Jak wskazują akta operacyjne SB, 11 grudnia opracowano plan działania poszczególnych jednostek tylko do 15 grudnia. Zapewne przewidywano, że do tego dnia uda się opanować sytuację w kraju. Nie spodziewano się także wybuchu zbyt wielu protestów, gdyż planowano, że w poszczególnych wydziałach KW MO po godz. 16 będą dyżurowały zaledwie 2–3 osoby. Warto wspomnieć, że w realizację akcji zaangażowano nie tylko Wydział III KW MO (SB), lecz także wydziały: kryminalny, do walki z przestępstwami gospodarczymi oraz ruchu drogowego.

Jednostki ZOMO zostały postawione w stan pełnej gotowości 12 grudnia. Uaktywniono agenturę SB i MO (tajnych współpracowników, byłych tajnych współpracowników, kontakty operacyjne, kontakty poufne, kontakty służbowe itp.). Na spotkaniach z agentami wybadano nastroje społeczne i zobligowano ich do zawiadamiania o wszelkich przejawach niezadowolenia (szeptana propaganda, strajki, ulotki itp.). Podano numery telefonów do WSK, a nawet domowe funkcjonariuszy. Oficerowie SB posunęli się do tego, że badali nastroje uczniów szkół podstawowych, a także swoich rodzin i sąsiadów.

²⁵ Cyt. za: B. Danowska, *Grudzień 1970 roku na Wybrzeżu Gdańskim. Przyczyny – Przebieg – Reperkusje*, Pelplin 2000, s. 56.

²⁶ CA MSWiA, MSW II, 1081, *Notatka z posiedzenia Sztabu w dniu 9 grudnia 1970 roku o godz. 16.00*; CA MSWiA, MSW II, 1409/7, *Analiza i wnioski z akcji „Jesień – 70”*, 11 I 1971; *ibidem*, *Ocena przebiegu akcji „Jesień – 70” w woj. wrocławskim*, 9 I 1971.

W związku z wybuchem starć w Gdańsku zmieniono pierwotne plany działania w poszczególnych województwach. W dniach 14 i 15 grudnia skoszarowano i uzbrojono zwarte pododdziały ORMO i ROMO. Odbywało się to w olbrzymim pośpiechu, większość ormowców nie zdołała nawet zawiadomić swoich rodzin. W jednostkach MO i SB wprowadzono dwunastogodzinne dyżury funkcjonariuszy w stanie pełnej gotowości (po 50 proc. stanu). Opracowano już nie tylko plany ochrony, ale także obrony ważnych punktów (siedziby władz partyjnych i państwowych). Przygotowano również plany blokady i pacyfikacji najważniejszych zakładów pracy. Na rogatkach głównych miast ustawiono punkty zaporowe, które kontrolowały ruch pojazdów i wychwytywały samochody pochodzące z Wybrzeża. W najważniejszych fabrykach utworzono zamaskowane punkty obserwacyjne, wprowadzono do nich również oficerów operacyjnych (odpowiednio przebranych i zaopatrzonych w „dokumenty legalizacyjne” oraz środki łączności). Ich działalność ułatwiła wyławianie inspiratorów protestów i stałe monitorowanie nastrojów. Zamaskowane punkty obserwacyjne ulokowano także na zewnątrz zakładów, a także w newralgicznych punktach miast. Nasilono również prewencyjne zatrzymania oraz rozmowy profilaktyczno-ostrzegawcze. Łącznie w skali kraju zatrzymano wiele tysięcy osób, z kilkunastoma tysiącami przeprowadzono rozmowy. Do prowadzenia tych działań zmobilizowano kilkadziesiąt tysięcy milicjantów, ormowców oraz żołnierzy (w województwie wrocławskim siły te liczyły 3358 osób). Do walk z tłumem zamierzano również wykorzystać jednostki Straży Pożarnej. Funkcjonariusze MO i SB zabierali także broń znajdującą się w zakładach pracy, sklepach myśliwskich, siedzibach LOK, studiach wojskowych uczelni itp. i magazynowali ją w komendach wojewódzkich i powiatowych MO. Broń zabrano ze słabiej obsadzonych (na przykład gminnych czy dzielnicowych) posterunków milicji. Zabezpieczono także radiowęzły, powielacze, maszyny do pisania. 14 grudnia podjęto decyzję o niezwłocznym zwiększeniu produkcji środków chemicznych do rozpraszania tłumów²⁷.

Zasady współdziałania oddziałów wojskowych z MSW regulował rozkaz z 8 grudnia 1970 r. Początkowo wyznaczono jedynie skromne siły do ochrony obiektów oraz zmobilizowano aktyw polityczno-wychowawczy w celu przeciwdziałania wrogim nastrojom w jednostkach. Sytuacja zmieniła się po 15 grudnia. W pobliże dużych miast przesunięto jednostki pancerne i wojska zmechanizowane. Na przykład w Śląskim Okręgu Wojskowym pięć zgrupowań pancernych i zmechanizowanych przesunięto o 250–300 km. W WOW utworzono nawet Grupę Operacyjną „Kraków”, złożoną z pododdziałów 10. DPanc. i 6. Pomorskiej DP-D²⁸. Wydzielono też znaczne siły z poszczególnych garnizonów do obrony obiektów i służby patrolowej na ulicach. O tym, jak wielka była determi-

²⁷ CA MSWiA, MSW II, 1409/7, *Analiza i wnioski z akcji „Jesień 70”*, 11 XII 1971; *ibidem*, *Ocena przebiegu akcji „Jesień – 70” w woj. wrocławskim*, 9 I 1971; WEiA DUOP Kraków, 154/39, Meldunek specjalny nr 31; AP Kraków, KW PZPR 51/IV/114, *Ocena przebiegu wydarzeń grudniowych w regionie krakowskim*, styczeń 1971; Konferencja gen. Pietrzaka z komendantami wojewódzkimi z 18 XII 1970, kserokopia w posiadaniu autorów; CA MSWiA, MSW II, 1081, Notatka z posiedzenia sztabu; AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/226, Dalekopis do KC, 16 XII 1970.

²⁸ E. J. Nalepa, *Wojsko Polskie w Grudniu 1970*, Warszawa 1990, s. 96–100.

nacja władz, świadczy fakt, że 17 grudnia – w sytuacji wyczerpania centralnych odwołów – gen. Tadeusz Pietrzak poinformował komendantów wojewódzkich MO, iż „MON przydzielili po dwa helikoptery na większe województwa, mam na myśli Katowice, Kraków, Łódź, Wrocław, Poznań, Szczecin, no i oczywiście Warszawę, a to w celu wykorzystania helikopterów do zrzucania środków chemicznych na tłum, a tam gdzie jest sytuacja bardzo groźna, nawet granatów zaczepnych. Trzeba, aby towarzysze granaty te też mieli w zapasie”²⁹.

Należy zwrócić także uwagę na działania aktywu partyjnego. W lokalnych komitetach partyjnych wprowadzono całodobowe dyżury, stworzono system łączności z Komitetami Wojewódzkimi, co kilka godzin raportowano o rozwoju sytuacji. Podobnie było w najważniejszych zakładach pracy. Organizowano również grupy aktywu (100–200 osób w KP, 30–50 w większych POP i KZ), które w razie wybuchu strajków miały prowadzić działania propagandowe. Struktury partyjne w niektórych województwach jeszcze przed 20 grudnia zdołały nakłonić „załogi zakładów pracy” do uchwalenia rezolucji potępiających wydarzenia na Wybrzeżu. We Wrocławiu wieczorem 15 grudnia opublikowano list do członków PZPR, ostro piętnujący gdańszczan. Zdarzały się wypadki odmowy przyjęcia i propagowania oficjalnej propagandy, określającej robotników mianem „chuliganów”. W Bolesławcu jedna z aktywistek „pytała, czym różnią się obecne wypadki na Wybrzeżu od wypadków poznańskich w 1956 r. [...] w pierwszych chwilach ocena sytuacji była inna, a później po zmianie tej oceny towarzysze, którzy byli zaangażowani w wyjaśnianiu tych spraw, byli szykanowani i nazywani stalinowcami”. Po 20 grudnia, aczkolwiek w ograniczonej liczbie, wysyłano do Edwarda Gierka listy z poparciem oraz podejmowano zobowiązania produkcyjne³⁰.

Działania tych trzech struktur nie zawsze były skoordynowane. Jedynie w Krakowie, w obliczu nasilających się demonstracji, 17 grudnia utworzono partyjno-milicyjno-wojskowy Komitet Obrony, na czele którego stanął I sekretarz KW PZPR³¹.

Warto zwrócić również uwagę na wnioski, jakie wyciągnięto po zakończeniu wydarzeń. Komendanci wojewódzcy MO postulowali zwiększenie liczebności oddziałów ZOMO, wyposażenie ich w armatki wodne, zakup nowoczesnych środków łączności (zakamuflowanych, dyspozytorsko-konferencyj-

²⁹ Konferencja przeprowadzona przez wiceministra gen. Pietrzaka z komendantami wojewódzkimi MO w dniu 17 XII 1970, kserokopia w posiadaniu autorów.

³⁰ WEIA DUOP Kraków, 154/39, Meldunek specjalny nr 32, 20 XII 1970; AP Kraków, KW PZPR, 51/IV/114, *Ocena przebiegu wydarzeń grudniowych w regionie krakowskim*, styczeń 1971; AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/233, Informacja WO KC PZPR, 17 XII 1970; AP Wrocław, KW PZPR, 74/V/71, k. 28–29, Referat W. Piłatowskiego, styczeń 1971; *ibidem*, k. 18–24, *Informacja o wypadkach w Gdańsku*, 15 XII 1971; *ibidem*, k. 42–46, *Plan polityczno-organizacyjny akcji*, 15 XII 1970; *ibidem*, k. 47–52, *Plan organizacyjnego działania*; AP Wrocław, KP PZPR Świdnica, 97/XII/95, bp, *Protokół z nadzwyczajnego posiedzenia egzekutywy POP PZPR przy Świdnickich Zakładach Artykułów Technicznych odbytego w dn. 16 XII 1970*; AP Wrocław, KP PZPR Kłodzko, 87/XIII/16, k. 331, Harmonogram dyżurów dyrekcji i sekretarzy KZ PZPR w KZPB Kudowa, 16 XII 1970; *ibidem*, k. 328–330, *Protokół z posiedzenia dyrekcji i sekretariatu KZ KZPB*, 16 XII 1970; AP Wrocław, KP PZPR Dzierżoniów, 82/XIV/17, bp, *Protokół z posiedzenia egzekutywy POP Spółdzielni im. J. Śliwki w Dzierżonowie*, 18 XII 1970.

³¹ E. J. Nalepa, *op. cit.*, s. 96.

nych, bezprzewodowych itp.), odrębnych środków transportu dla ZOMO, ROMO i ORMO oraz wyposażenia ORMO i ROMO w tarcze, pałki szturmowe, kasiki, broń długą i środki chemiczne. Proponowano również kupić środki saperkie, takie jak kozły z drutem kolczastym czy przeszkody drogowe, agregaty prądotwórcze, sprzęt kwaterunkowy, motopompy na wypadek podpalenia budynków itd., a także wyposażyć wojewódzkie ośrodki kierowania w system szzyfrowanej łączności telegraficznej z powiatami, mapy topograficzne i dokładne plany miast, kserokopiarki wielkoformatowe, stoły kreślarskie, śmigłowce, wozy sztabowe itp. Na podstawie doświadczeń grudniowych miała powstać instrukcja walk z tłumem, działania taktyki oddziałów zwartych, obrony obiektów. Komendant wojewódzki MO w Białymstoku postulował przeszkolenie jednostek podległych MO w zakresie posługiwania się „sprzętem uzbrojenia będącym na wyposażeniu MO, a szczególnie PMK, RKM i CKM oraz środkami chemicznymi”³². Jak się wydaje, wnioski wyciągnięte z wydarzeń Grudnia '70 przyczyniły się do znaczącego rozwoju formacji przeznaczonych do walk ulicznych oraz unowocześnienia ich sprzętu, opracowania taktyki działania itp. Doświadczenia te wykorzystano między innymi w czerwcu 1976 r., a potem w okresie stanu wojennego.

6. Nastroje społeczne po Grudniu 1970 r.

Zmiana na stanowisku I sekretarza KC dokonana 20 grudnia, choć gdzieś niedługo wywołała nawet wybuchy entuzjazmu, na krótko jedynie uspokoiła nastroje społeczne³³. Już w drugiej dekadzie stycznia nasiliła się fala strajków. W pierwszych trzech miesiącach 1971 r. według niepełnych danych odnotowano ich 243. Łącznie wzięło w nich udział co najmniej 140 tys. osób, z czego 90 tys. w lutym. O ile jeszcze w styczniu dominowały strajki na Wybrzeżu (71,5 proc.), to w lutym stanowiły one już tylko 11,6 proc. Zmieniła się także struktura branżowa – coraz więcej było strajków w transporcie i przemyśle włókienniczym. Podstawowe postulaty dotyczyły podwyżek płac, obniżki cen, zmian we władzach szczebla lokalnego i centralnego, poprawy warunków socjalnych i warunków pracy. W wielu przypadkach żądano także zwolnienia aresztowanych robotników. Charakterystycznym dla strajków w początkach 1971 r. jest częste wysuwanie przez załogi ogromnej liczby postulatów, w ZNTK w Oleśnicy sformułowano 414 żądań, zaś w ZPB w Andrychowie 250. Jest to dobre świadectwo tego, jak wiele spraw nie podobało się robotnikom. Często też strajki w tym samym przedsiębiorstwie powtarzały się wiele razy, w elbląskim Zamechu przeprowadzono siedem protestów, w FSO zaś cztery³⁴.

Niewątpliwie najważniejszym protestem tego okresu był strajk łódzki, któremu początek dał strajk 11 lutego w ZPB im. Marchlewskiego. W szczytowym okre-

³² CA MSWiA, MSW II, 1409/7, *Analiza i wnioski z akcji „Jesień – 70”*, 11 I 1971; *ibidem*, *Ocena przebiegu akcji „Jesień – 70” w woj. wrocławskim*, 9 I 1971.

³³ AP Kraków, KW PZPR, 51/IV/114, *Ocena przebiegu wydarzeń grudniowych w regionie krakowskim*, styczeń 1971; AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/233, Informacja WO KC PZPR, 22 XII 1970.

³⁴ AP Opole, KW PZPR, 40/V/179, *Ocena sytuacji politycznej w zakładach, w których miały miejsce przerwy i przestoje w pracy po 15 II 1971 r.*, luty 1971. Obliczeń dokonano na podstawie całego przebadanego materiału archiwalnego.

sie jednocześnie protestowały 32 zakłady, ponadto demonstrowano także w innych miastach regionu (w Pabianicach, Zgierzu, Tomaszowie Maz.). Podstawowym postulatem strajkujących był powrót do poprzednich cen, a także podwyżka płac. Większość fabryk solidaryzowała się z „Marchlewskim”, uzależniając zakończenie protestu od postawy jego załogi. 15 lutego doszło do kilkusetosobowej demonstracji ulicznej w pobliżu tego zakładu pracy, wzniesiono nawet barykadę. Manifestantów rozproszyło ZOMO. Decyzję rządu o cofnięciu podwyżki cen ogłoszono wieczorem 15 lutego. Następnego dnia protesty stopniowo wygasły³⁵.

W niektórych przypadkach, aby zlikwidować protesty sięgano po masowe zwolnienia, a nawet dokonywano lokautu³⁶. Jak się wydaje, od kwietnia fala strajków zaczęła powoli wygasać, w maju odnotowano tylko jeden protest w większym zakładzie pracy (Stocznia im. Lenina)³⁷.

Za swoistą ciekawostkę należy uznać „eksport” strajku do NRD. 14 marca 22 Polki zatrudnione w kombinacie Włókien Sztucznych w Guben przez trzy godziny domagały się wyjaśnienia przyczyny otrzymania niższych zarobków. Strajk zakończono po interwencji Rady Zakładowej, SED i funkcjonariusza milicji. Dwie robotnice zwolniono³⁸.

Generalnie w okresie pogrudniowym nastąpiło znaczne ożywienie załóg robotniczych, które przejawiało się nie tylko w strajkach. W setkach zakładów wysuwano liczne postulaty socjalne i personalne, wysyłano delegacje do władz różnych szczebli, pisano petycje itd., w których wyrażano wszystkie bolączki i problemy nagromadzone przez lata. Na wsi żądano zmiany polityki rolnej, likwidacji dostaw obowiązkowych, inwestycji w gospodarstwa indywidualne, zniesienia ograniczeń w obrocie ziemią itd.³⁹

Z powodu braku informacji o kulisach zmiany władz, dokonanych w okresie VII i VIII Plenum, pojawiały się liczne pogłoski mówiące na przykład o próbach zamachów na Gierka, strzelaninach na forum BP itp. Krążyły liczne plotki o ucieczce m.in. Mariana Spychalskiego za granicę⁴⁰.

Nadal wydawano liczne ulotki i malowano napisy na murach. Poruszano w nich między innymi problematykę odpowiedzialności za masakry na Wybrzeżu: „Kary na tych, co dali rozkaz strzelania do demonstrantów na Wybrzeżu”, „Śmierć Gomułce, Cyrankiewiczowi, Moczarowi i Łodze-Sowińskiemu”, „Gdańsk i Szczecin walczą o swą słusność. Żądają chleba i wolności. 25 I popieramy ich strajkiem”, „Żądamy chleba, prawdy o wydarzeniach grudniowych, wolności osobistej, słowa i wyznania”. Coraz widoczniejsze były akcenty antykomunistyczne:

³⁵ Szerzej zob. artykuł K. Lesiakowskiego.

³⁶ AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/223, *O rozwiązaniu zakładowej organizacji partyjnej w Andrychowskich Zakładach Przemysłu Bawełnianego*, 31 III 1971.

³⁷ AP Opole, KW PZPR, 40/V/179, *Ocena sytuacji politycznej w zakładach, w których miały miejsce przerwy i przestoje w pracy po 15 II 1971 r.*, luty 1971.

³⁸ AP Opole, KW PZPR, 40/V/179, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 16 III 1971.

³⁹ AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/227, Dalekopis do KC, 25 I 1971; AP Opole, KW PZPR, 40/V/179, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 14 I 1971; *ibidem*, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 19 I 1971; *ibidem*, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 23 I 1971; *ibidem*, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 27 I 1971.

⁴⁰ AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/227, Dalekopis do KC, 8 I 1971.

„Polacy – komunizm nas morduje, giną nasi bracia – czeka nas: głód i nędza. Żądamy wolności i chleba”, „Precz z komunizmem”, „Komunizm won z Polski”, „Śmierć czerwonym faszystom”, „Precz z kacapskimi wyzyskiwaczami Polski”. Wiele ulotek poruszało problemy ekonomiczne: „Klasa robotnicza rozprawi się także ze wszystkimi ciemiężcami, którzy zmuszają robotników do pracy za darmo o suchym chlebie”, „Rząd kłamie”, „Wolność i chleb”. O wymowie niektórych ulotek świadczą już ich tytuły: „Robotnikom Gdańska”, „Bezimiennym bohaterom stoczni”, „Partii pamięci żałobny rapsod”, „Testament Stoczniewca”, „Karabin i młot”. Napisy zawierały treść zbliżoną do tej z grudnia: „Żądamy obniżki cen i podwyżki płac”, „My chcemy chleba”, „Precz z PZPR”, „Partia wróg klasy robotniczej”, „Śmierć komunistom ormowski”, „Śmierć sowieckim pacholkom”⁴¹.

Podobnie jak w grudniu pojawiały się również liczne anonimy, a także wierszowane utwory satyryczne i piosenki wyśmiewające PZPR lub też nawiązujące do niedawnych wydarzeń: *Grudniowa kołęda Wybrzeża*, *Gdy naród do strajku*, *Ballada Szczecińska*. Popularne dowcipy głosiły, że najwyższe sosny rosną na Wybrzeżu, bo jak tam wiatr zawieje, to w Warszawie szychy spadają, Gomułka zaś zachorował na zatoki: gdańską i szczecińską⁴².

Żądano też surowego ukarania winnych masakry na Wybrzeżu, odsunięcia od władzy takich ludzi jak Józef Cyrankiewicz, Ignacy Loga-Sowiński, Stanisław Kociotek, Bolesław Jaszczuk, a także zmiany lokalnych i zakładowych władz partyjnych lub administracyjnych. Wątpiono też, czy te przemiany są trwałe, i przypominano przykład roku 1956 i późniejszego odejścia od polityki zmian. Żądano zwolnienia nie tylko osób aresztowanych w grudniu 1970 r., ale także w marcu 1968 r. Podejrzliwie przyjmowano pożyczkę udzieloną przez ZSRR, pytano, jakie są jej warunki, niezadowolenie budził nawet fakt, że Gierek udał się z wizytą do Moskwy, gdyż uważano, że to delegacja radziecka winna przybyć do Warszawy.

Postulaty o charakterze ekonomicznym i politycznym często występowały razem. Gdy w myśl zaleceń KC PZPR w styczniu 1971 r. załogi miały zgłaszać wnioski w sprawach socjalno-bytowych, w jednym z zakładów pytano: „Dlaczego zamyka się ludzi w więzieniach, którzy mówią prawdę (Kuroń, Modzelewski); Dlaczego robotnicy prawdy muszą się dowiadywać z »Wolnej Europy«, bo nasze środki przekazu podają istne bzdury, nie mające nic wspólnego z prawdą. Przecież konstytucja zapewnia wolność słowa, wyznania, zgromadzeń i strajków. Podaje się, że podwyżka cen ma związek z suszą, czy w morzu też była susza, że ryby podrożały, czy też trzeba je dokarmiać? Dlaczego w Polsce jest nędza, jeżeli podaje się, że wszystkie zakłady pracy wykonują i przekraczają plany produkcyjne?”⁴³.

⁴¹ AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/227, Dalekopis do KC, 25 I 1971; AP Opole, KW PZPR, 40/V/179, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 2 I 1971; *ibidem*, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 6 I 1971; *ibidem*, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 16 I 1971; *ibidem*, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 22 I 1971; AP Opole, KW PZPR, 40/V/179, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 17 II 1971; *ibidem*, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 23 II 1971.

⁴² AP Opole, KW PZPR, 40/V/179, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 19 I 1971; *ibidem*, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 21 I 1971.

⁴³ AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/233, *Informacja WO KC PZPR*, 22 XII 1970; AP Opole, KW PZPR, 40/V/179, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 7 I 1971; *ibidem*, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 19 I 1971.

Grudzień '70 przyniósł też ożywienie wspólnot parafialnych. Żądano zwolnień na budowę nowych obiektów sakralnych, pisano w tej sprawie petycje, wysyłano delegacje parafian do władz. W styczniu 1971 r. do sekretarza KP PZPR w Białobrzegach (województwo kieleckie) zgłosiła się delegacja kobiet ze Zbroszy Wielkiej. Po wymijającej odpowiedzi I sekretarza oświadczyły one, że „jeszcze nieraz tu przyjdziemy, a jak tej sprawy nie załatwicie, to przyniesiemy butelkę z benzyną i podpalimy ten budynek”⁴⁴.

7. Sytuacja w lokalnych strukturach PZPR (grudzień 1970–marzec 1971)

W dotychczasowych badaniach praktycznie nie podejmowano niezwykle ciekawej kwestii postawy członków PZPR (zarówno aktywni, jak i szeregowych członków) w okresie grudzień 1970–marzec 1971. Jak wspomniano powyżej, już zebrań 12 grudnia stały się forum dla wyrażania nienotowanej wcześniej niechęci członków PZPR do działań własnej partii.

Członkowie PZPR byli niejednokrotnie aktywni w trakcie strajków i innych protestów. Egzekutywa KW PZPR w Krakowie 12 marca 1971 r. podjęła decyzję o rozwiązaniu organizacji partyjnej w Andrychowskich Zakładach Przemysłu Bawełnianego z powodu udziału członków partii w dwudniowym strajku. Osiemnastego marca Sekretariat KC wystosował do aktywni powiatowego PZPR list z instrukcją, jak należy postępować w takich wypadkach⁴⁵.

W czasie zebrań organizowanych w okresie styczeń–marzec 1971 r. w wielu organizacjach PZPR żądano ukarania winnych kryzysu ekonomicznego i użycia broni wobec robotników – „żądamy od partii, aby oczyściła się z ludzi, którzy mają buty umazane w ludzkiej krwi”, pytano, „dlaczego władza ludowa strzelała do robotników”. Żądano nawet zalegalizowania opozycji, wolnych związków zawodowych itp. Nawiązywano do wydarzeń z lat 1948, 1956 i 1968 – „dlaczego tak cyklicznie powtarzamy te błędy: październik 56, marzec 68, grudzień 70”, wyrażano obawy o to, że za kilka lat dojdzie do „nowego Grudnia”, pytano „jakie są zapewnienia, że obecne kierownictwo nie będzie postępować jak poprzednie”. Poruszano również sprawę nieinformowania przez oficjalne władze o ważnych wydarzeniach, co „jest przyczyną, że słuchamy Wolnej Europy”. Wyrażano także nieufność wobec prowadzonej na łamach publikatorów propagandy: „kiedy wreszcie środki przekazu zaczną podawać obiektywną prawdę i operować prawdziwymi argumentami”, „w związku z zaistniałymi wypadkami w Polsce stwierdzam fakt, że partia uczyła mnie, że jej jedyną bronią jest prawda, a tymczasem okazało się, że to tylko fałsz i zakłamanie”. Pytano: „W jaki sposób zagwarantuje się na przyszłość przestrzeganie praworządności i kto zapewni nietykalność dla osób występujących z krytyką?”. Nieliczne głosy broniły Władysława Gomułki i jego polityki, gdyż „nie należy obwiniać tow. Gomułki za zaistniałą sytuację, gdyż miał on złych doradców”⁴⁶.

⁴⁴ AP Opole, KW PZPR, 40/V/179, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 15 I 1971.

⁴⁵ AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/223, *O rozwiązaniu zakładowej organizacji partyjnej w Andrychowskich Zakładach Przemysłu Bawełnianego*, 31 III 1971; AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/229, List Sekretariatu KC, 18 III 1971.

⁴⁶ AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/227, Dalekopis do KC, 8 I 1971; AP Opole, KW PZPR, 40/V/179, *Informacja MSW dot. aktualnej sytuacji w kraju*, 8 I 1971; AP Wrocław, KP Strze-

Można uznać, że był to jeden z nielicznych okresów, gdy członkowie PZPR nie tylko niewiele różnili się w swoich odczuciach od reszty społeczeństwa, ale także artykułowali swoje opinie na forum rozmaitych gremiów partyjnych.

8. Zakończenie

Przebieg kryzysu przełomu lat 1970/1971 poza Wybrzeżem i warszawskim „Białym Domem” z pewnością wymaga dalszych, pogłębionych badań. Obok skali oporu społecznego czy wahań nastrojów szczególnie istotnym i pomijanym dotychczas zagadnieniem wydaje się kwestia postaw szeregowych członków partii. Wygląda na to, że PZPR przechodziła wówczas jeden z najważniejszych kryzysów w swych dziejach, sytuujący się zaraz za tymi z lat 1956/1957 i 1980/1981.

Powstaje pytanie, dlaczego protesty z Wybrzeża nie rozlały się na cały kraj, jak to się stało chociażby w 1980 r. Wszak reakcje na ogłoszenie podwyżek wszędzie były podobne. Istotną rolę odegrała zapewne mobilizacja aparatu bezpieczeństwa w dniach 14/15 grudnia, który skutecznie zapobiegał wybuchom strajków i manifestacji, a także sprawnie likwidował większość protestów. Należy sądzić, że nie bez znaczenia był także odstraszący przykład masakr na Wybrzeżu, a później odprężenie po zmianie na stanowisku I sekretarza. Należy wziąć także pod uwagę brak poczucia wspólnoty, atomizację załóg poszczególnych zakładów. Nie sposób na tym etapie badań podać ostatecznego rozstrzygnięcia tego zagadnienia. Warto jedynie przytoczyć pochodzącą z grudnia wypowiedź robotników jednego z zakładów Przemysła: „nie można nawet dyskutować, bo drudzy zaraz donoszą do kompetentnych czynników. Stąd trudno zorganizować opozycję, ponieważ brak jedności wśród samych robotników”⁴⁷.

lin, 98/XIV/3, bp, *Protokół z zebrania POP przy cukrowni „Strzelin”*, 29 I 1971; AP Wrocław, KP PZPR Syców, 99/IV/44, bp, *Informacja o przebiegu zebrań podstawowych organizacji partyjnych w powiecie sycowskim po VIII Plenum KC PZPR*; AP Wrocław, KP Wałbrzych, 101/XII/102, *Protokół z zebrania POP odbytego w dniu 24 II 1971 r. przy Dolnośląskich Zakładach Naprawczych PW w Wałbrzychu*, 25 II 1971; AP Wrocław, KD PZPR Wrocław-Stare Miasto, 107/XIII/31, bp, *Protokół z zebrania POP przy ZPO „Intermoda” we Wrocławiu 26 I 1971*; AP Wrocław, KD PZPR Wrocław-Stare Miasto, 107/XIV/38, *Protokół z zebrania POP PZPR przy Spółdzielni Pracy Wyrobów Skórzanych im. Olgina we Wrocławiu*, 15 I 1971.

⁴⁷ AP Rzeszów, KW PZPR, 42/V/226, Dalekopis do KC, 14 XII 1970.

TOMASZ BALBUS (1970) – historyk, dr nauk humanistycznych, specjalizuje się w najnowszych dziejach Polski, a zwłaszcza podziemia powojennego. Autor licznych publikacji dotyczących dziejów WiN i podziemia poakowskiego, m.in. *Major Ludwik Marszałek „Zbroja” (1912–1948). Żołnierz Polski Podziemnej* (Wrocław 1999), *Konspiracja dolnośląska AK-WiN. 1945-1948*. Leksykon (Wrocław 2000). Pracuje w OBEP IPN we Wrocławiu.

ŁUKASZ KAMIŃSKI (1973) – historyk, dr nauk humanistycznych, specjalizuje się w najnowszych dziejach Polski i historii społecznej. Autor m.in. książek *Strajki robotnicze w Polsce 1945–1948* (Wrocław 1999) i *Polacy wobec nowej rzeczywistości 1944–1948* (Toruń 2000). Redaktor *Studiów i materiałów z dziejów opozycji i oporu społecznego* wydawanych we Wrocławiu. Kierownik Referatu Badań Naukowych OBEP IPN we Wrocławiu.